

PROF. DR. MARIE-JOSÉ ENDERS-SLEGGERS

Antrozoölogie

(over)leven met dieren

Open Universiteit
www.ou.nl

Prof.dr. Marie-José Enders-Slegers

Antrozoölogie
(over)leven met dieren

Open Universiteit
www.ou.nl

Animal Assisted Interventions in Zorg, Onderzoek en Onderwijs

AAIZOO

© Copyright M.J Enders-Slegers, 2013

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the publisher.

Foto omslag: Paul Croes fotografie

Ontwerp omslag: Sandra Daems, faculteit Psychologie

Opmaak binnenwerk: Sandra Daems, Annette Bouwels, faculteit Psychologie

Redactie: Jan Hendriks, faculteit Psychologie

ISBN 978 9491 82511 8

Printed in The Netherlands

Inhoud

Inleiding 7

1 Het dagelijks leven en de mens-dierrelatie 8
Relatie tussen mens en dier vanuit historisch en evolutionair perspectief 12

2 De relatie tussen mens en dier: It takes two to tango 15

3 De huidige stand van zaken van het onderzoek 20
De effecten op een rijtje 20
Het 'extra' van Animal Assisted Interventions 22
Huiselijk geweld en dierenmishandeling 23

4 Wat kan de leerstoel de komende jaren bieden? 24

Tot slot 28

Dankwoord 29

Literatuur 31

Antrozoölogie (over)leven met dieren

Rede

uitgesproken bij de openbare aanvaarding van
het ambt van buitengewoon hoogleraar antrozoölogie,
op de door Animal Assisted Interventions in Zorg,
Onderzoek en Onderwijs (AAIZOO) ingestelde leerstoel
bij de faculteit Psychologie van de Open Universiteit
op vrijdag 6 december 2013

door

prof.dr. Marie-José Enders-Slegers

Inleiding

*Mevrouw de rector,
geachte collega's,
lieve familie, vrienden en andere aanwezigen,*

Het is een eer en groot genoegen hier voor u te staan in de aula van de Open Universiteit in Heerlen. Vandaag wil ik het met u hebben over antrozoölogie, de leer van de mens-dierrelaties, het kennisgebied van mijn leerstoel.

Velen van u horen wellicht voor het eerst over antrozoölogie, of kennen zelfs het woord niet. Het is samengesteld uit 'antro' (mens), 'zoo' (dier) en 'logie' (leer, de studie van) en letterlijk vertaald betekent het dus 'de leer van mens en dier'. Het woord was tot voor kort onbekend in het Nederlandse taalgebied: de reden waarom we het in navolging van de Engelstalige literatuur tot nu toe met een h hebben geschreven. Het lijkt mij juister voortaan, in congruentie met bijvoorbeeld antro-pologie, antrozoölogie zonder h te schrijven.

Dit jonge wetenschapsgebied, ontstaan in de jaren negentig van de vorige eeuw, houdt zich bezig met de relatie tussen mensen en dieren (ook wel Human Animal Bond – HAB – genoemd) en met de interacties tussen mensen en dieren (Human Animal Interactions – HAI – genoemd). Die relatie en interacties worden vanuit meerdere disciplines bestudeerd. Dit betekent zowel een kracht als een uitdaging: de verschillende disciplines kunnen als het ware 'aan elkaar geknoopt' worden wat nieuwe inzichten op kan leveren, maar gebruiken verschillende begrippenkaders, invalshoeken en onderzoeksmethoden. Het 'overschrijden' van de grenzen van elkaars discipline heeft wellicht een invloed op de wijze waarop dit wetenschapsgebied wordt gewaardeerd en geaccepteerd: er bestaat naast koudwatervrees ook veel scepsis en enige argwaan bij collega-wetenschappers.

Ik zal u vandaag een aantal voorbeelden geven van wat het vak inhoudt en vertel iets over de geschiedenis. Daarna geef ik kort een overzicht van de huidige stand van zaken in het veld en bespreek welke recente ontwikkelingen er in Nederland en elders plaatsvinden.

Tot slot wil ik met u mijn toekomstvisie delen en vertellen op welke manier we met de leerstoel een bijdrage willen leveren aan de ontwikkeling van ons veld. Ik onderscheid daarin meerdere aandachtsgebieden: onderzoek en onderwijs naar de theoretische achtergronden van de mens-dierrelatie; de effecten van dierondersteunde activiteiten bij kwetsbare mensen in de samenleving; de relatie tussen huiselijk geweld en dierenmishandeling en tot slot de gezondheidsbevorderende effecten van de mens-dierinteracties.

1 Het dagelijks leven en de mens-dierrelatie

Een aanzienlijk aantal medemensen is van dieren afhankelijk bij hun dagelijks functioneren in onze maatschappij. Denk aan blindengeleidehonden, die de baasjes veilig door het verkeer en het leven loodsen, aan hulphonden, die voor hun baasjes in de rolstoel letterlijk en figuurlijk deuren openen, aan geleidehonden, waaraan een kindje met autisme is vastgegespt waardoor de vader of moeder in staat is veilig met het kindje over straat te gaan.

Een gezin werd geadviseerd hun autistisch kindje in een instelling te plaatsen. Moeder hoorde op de televisie over het programma van het Koninklijk Nederlands Geleidehonden Fonds met autismegeleidehonden. Een autismegeleidehond betekende een laatste hoop voor de ouders. Ik bezocht hen voor een interview in het kader van mijn onderzoek naar de effecten van autismegeleidehonden, nog voordat de hond in huis kwam. Het gezin leefde een geïsoleerd bestaan, kwam nauwelijks naar buiten. We zijn nu jaren later: het manneke woont nog steeds bij zijn ouders, met de hond, en het gaat goed met hem. Van een totaal in zichzelf gekeerd kereltje waar geen contact mee te maken was, is het een kind geworden dat zich met wat hulp in de wereld kan staande houden. De hond heeft de wereld voor hem (maar ook voor de ouders) toegankelijker gemaakt. U kunt zich voorstellen wat zo iets voor een gezin betekent.

Er zijn veel voorbeelden. We lezen over dolfijnen en kinderen met het syndroom van Down, en dolfijn-'therapie' bij kinderen met een stoornis uit het autismespectrum.

Bron: Stichting Sam

Paarden zouden 'spiegelen', geven met andere woorden in hun gedrag terug wat de ander laat zien, en worden ingezet bij kinderen met gedrags- en/of leerproblemen. Paarden spelen een rol in coachingsprocessen. Ezels helpen met hun lichaamswarmte om te ontspannen, bijvoorbeeld bij kinderen met ernstige fysieke problemen. Dieren op zorgboerderijen spelen een rol bij 'groene zorg' voor mensen met dementie, mensen met een psychiatrisch probleem, mensen met een lichamelijke handicap (De Bruin et al., 2006; De Bruin, Oosting, Enders-Slegers, Van der Zijpp, & Schols, 2008; De Bruin et al., 2009; De Bruin, Oosting, Enders-Slegers, & Schols, 2011; De Bruin et al., 2012; Enders-Slegers, 2008a; Berget et al., 2013). Er is ook veel te vertellen over epilepsiehonden en diabeteshonden, die in staat zijn hun baasje te waarschuwen zodat er op tijd maatregelen kunnen worden getroffen. We zien op de televisie programma's over ouderen in verpleeghuizen die intens genieten van de bezoeken van vrijwilligers en hun dieren. We zien het niet alleen op de televisie: bij alle onderzoeken die we met onze studenten in verpleeghuizen uitvoerden, zagen we dezelfde effecten: meer plezier, meer aandacht voor de omgeving, een verbeterde stemming en veel meer 'beweging' in de groep. Er wordt, gepraat, gelachen, gedaan.

Bron: Ezelstal Hans en Grietje

Op straat zien we in de grote steden groepen dakloze jongeren, die samen met hun honden proberen te overleven. De honden beschermen hen, maar vormen tegelijkertijd een bruggetje met de buitenwereld. Er zijn bijvoorbeeld in Engeland sinds 1994 hulpverleningsprogramma's (zoals HOPE, the Homeless Owners with Pets project) die via de zorg voor de honden ook aan de daklozen perspectieven bieden.

Sinds kort lezen we ook in de Nederlandse kranten over honden die mensen met een posttraumatische-stressstoornis helpen 'in de realiteit' te blijven. Het gaat dan om veteranen die, na de traumatische ervaringen die ze hebben meegemaakt in de oorlogen ver van huis, veel moeite hebben om het dagelijks leven weer op te pakken. Ook op de televisie is daar aandacht voor geweest (Een Vandaag, februari 2013).

Bron: KNGF geleidehonden

De voorbeelden zijn bij lange na niet volledig. Maar dat er vele dieren zijn die mensen op een of andere wijze ondersteunen in het dagelijks leven en bij hun functioneren, is een niet te missen gegeven. Ook financiële aspecten moeten niet uit het oog worden verloren. Omdat ze de beschikking hebben over een hulphond kunnen vele mensen 'normaal' in de maatschappij functioneren en zijn ze in staat een zelfstandig, onafhankelijk leven te leiden waarbij ze voor eigen inkomen en voor zichzelf kunnen zorgen. Zo'n leven zou zonder de hond niet mogelijk zijn. En natuurlijk zijn er miljoenen 'niet werkende' huisdieren in de Nederlandse huishoudens (59 procent), niet voor ondersteuning zoals in de genoemde voorbeelden, maar 'gewoon' voor gezelschap en voor het plezier: 2,9 miljoen katten, 1,5 miljoen honden, 2 miljoen zang- en siervogels, 6.6 miljoen aquariumvissen en daarbij nog miljoenen cavia's, konijnen, enzovoorts (HAS Kennistransfer, 2011).

Bron: Stichting Hulphond

Ik vind het een fascinerend onderwerp: een relatie tussen mens en dier, die in staat is de kwaliteit van het leven van 'gewone' mensen en van mensen met een lichamelijke, geestelijke (of sociale) handicap aantoonbaar te verbeteren. De primaire vraag is: hoe komt een relatie tussen mens en dier tot stand? En daarnaast: werkt het voor beide partijen?

Is het vanuit het dier bekeken slechts een kwestie van training, een leerproces waarna er op de 'juiste knopjes' gedrukt wordt? De hulp- en geleidehonden hebben een heel leertraject achter de rug waarin ze vele vaardigheden en commando's aanleerden, maar ze spelen ook in op verschillende situaties die niet zijn aangeleerd. Geldt niet hetzelfde voor onze 'gewone' gezelschapsdieren? Op de een of ander wijze lijken ze de behoeften en noden van hun baasjes en de mensen om hen heen te begrijpen en zijn ze in staat daar opvolging aan te geven. Hoe dat uit te leggen?

En vanuit de mens bekeken? Is het wederzijds? Hebben wij ook het idee dat we onze huisdieren 'begrijpen', dat we hen 'aanvoelen' en weten wanneer ze zich niet goed voelen, zich verdrietig voelen, kwaad zijn? Hoe communiceren mensen eigenlijk met hun dieren? Hoe komt een band tot stand? En waardoor komt een dergelijke band bij een groot aantal mensen niet tot stand?

Relatie tussen mens en dier vanuit historisch en evolutionair perspectief

Vanuit de geschiedenis kennen we vele voorbeelden van 'relaties' tussen mensen en dieren. In veel gevallen betreft het een emotionele band. Een voorbeeld daarvan zijn de epitafen op tombes van huisdieren, die vier eeuwen voor Christus, bij de oude Grieken en Romeinen, affectie en dankbaarheid uitdrukten voor dat wat de overleden huisdieren voor hun baasjes betekenden (Bodson, 2000).

Er waren natuurlijk ook andersoortige relaties, waarin dieren voor de jacht, voor bewaking of voor voedsel werden gehouden (Clutton-Brock, 1995). Uit de literatuur, door schilderijen, grottekeningen en andere kunstuitingen weten we dat dieren belangrijke en grote rollen speelden in het leven van onze voorouders. Tijdgeest en religieuze of culturele achtergronden maakten dat dieren werden vereerd als goden, zoals de katten in het oude Egypte, of verguisd als 'kwade geesten' en verbrand, of zelfs berecht door een tribunaal, zoals in de middeleeuwen.

In het algemeen worden vanuit evolutionair perspectief species, zoals mensen en andere (dier)soorten, hoofdzakelijk op hun eigen kenmerken onderzocht. Het is de vraag of dit terecht is. De evolutionaire paden die soorten afleggen zijn namelijk bijzonder moeilijk van elkaar te scheiden. Zij zitten immers in elkanders niche en daarom wordt er ook wel over co-evolutie van soorten gesproken (e.g. Darwin, 1859; Van Valen, 1973).

In de evolutionaire psychologie is dit echter nog een grotendeels onontgonnen terrein. Illustraties van die co-evolutie hebben vaak helemaal geen betrekking op de mens – zoals het voorbeeld van de sporenkievit en de krokodil die dermate in elkaars leefgebied terecht zijn gekomen, dat het vogeltje voor de krokodil dienst doet als mondhygiënist, terwijl omgekeerd de krokodil voor het vogeltje een soort wegrestaurant is geworden.

Eigenlijk heel bijzonder dat dit soort voorbeelden van co-evolutie gebruikt worden, terwijl een minstens zo voor de hand liggend voorbeeld zich voortdurend onder onze ogen afspeelt: de relatie tussen de mens en zijn gedomesticeerde dieren.

Antrozoölogie levert op dit vlak een uitdaging voor de evolutionaire psychologie, omdat het een geheel nieuw onderzoeksdomein opent dat uitdaagt om de mens niet langer te beschouwen als een wezen dat geïsoleerd leeft in zijn soortspecifieke universum, maar als een sociaal actief wezen, dat is verbonden met de organismen die deel uitmaken van diens ecologische niche. Mens en dier als onderdeel van een co-evolutionair systeem waarin zij zich gemeenschappelijk en in verhouding tot elkaar ontwikkelen (Griffiths & Gray, 2004). Hond en mens zijn hier bij uitstek een voorbeeld van en vormen uitzonderlijk lang al een dergelijk 'developmental system' (Savolainen, Zhang, Luo, Lundeberg, & Leitner, 2002). Aangenomen wordt dat een relatie tussen deze twee soorten zeker al ruim 17.000 jaar geleden ontstond (Germónpré, Sablin, Stevens, Hedges, & Hofreiter, 2009), en misschien zelfs al 33.000 jaar geleden (Druzhkova, Thalmann, Trifonov, Leonard, & Vorobieva, 2013).

Een ander intrigerend gegeven is dat er, dankzij de bovengenoemde co-evolutie en daardoor het vermogen tot afstemming, betekenisgeving mogelijk werd. Daarbij bestaan er tussen en binnen culturen in de wereld, grote verschillen in de betekenis van de band die mensen hebben met hun (huis)dieren. Terwijl in de Verenigde Staten, West-Europa, en westers georiënteerde landen huisdieren als 'gezinsleden' worden beschouwd, leven dieren in veel niet-westerse landen vaak onder condities waarbij weinig aandacht is voor hun welzijn en dienen honden en katten als voedsel, gelden ze als onrein en als outcasts (Serpell, 1995) of dienen ze ter bestrijding van andere dieren, zoals ratten en muizen. Echter, in de westerse wereld komt het ook voor dat mensen hun gezelschapsdieren aankleden en behandelen als waren het kleine mensjes en dus geen of weinig aandacht hebben voor de rechten van het dier op 'soort eigen' gedrag (zie vijf vrijheden van Brambell, <http://www.fawc.org.uk/freedoms.htm>). In onderzoek van Chomel en Sun (2011) naar zoönoses in de slaapkamer kwam naar voren dat in Nederland 45 procent van de honden en 62 procent van de katten bij de baasjes in bed slapen. We lopen daarmee flink op kop in Europa.

Mensen eten natuurlijk ook hun dieren: zoals koeien, geiten, schapen, kippen, konijnen, varkens. Opmerkelijk is dat mensen uit de westerse wereld geschokt zijn wanneer mensen uit andere delen van de wereld hun 'lievelingen', zoals honden en katten, op het menu zetten. Op zich een interessant gegeven: de vaststelling dat er wereldwijd uiteenlopende voorkeuren zijn bij het bepalen van wat nu gezelschapsdieren of 'eetdieren' zijn (Herzog, 2010).

Inmiddels heeft zoals gezegd ongeveer 60 procent van de Nederlandse gezinnen een of meer huisdieren. Degenen onder u die tot deze groep behoren, weten wat

Bron: Hall Lott/Rex Features

deze dieren kunnen betekenen: een maatje, vriendje, gezelschap en soms natuurlijk ook een (financiële) last. Het houden van huisdieren kan in deze tijd van economische crisis een grote belasting betekenen; vooral voor kwetsbare groepen zoals ouderen en mensen met een minimaal inkomen of uitkering.

Een kat kost in Nederland immers jaarlijks ongeveer 400 euro, een hond kan jaarlijks 1000 tot 2000 euro kosten, en de aanschaf is hierbij niet meegerekend ([www. LICG](http://www.LICG)). Maar juist deze groepen kunnen veel baat hebben bij het houden van een huisdier. Verschillende onderzoeken laten zien dat huisdierbezitters bij stressvolle situaties minder

negatieve effecten op hun kwaliteit van leven ervaren dan niet-huisdierbezitters en bovendien minder gebruik maken van hulpverleners (Allen, Blaskovich & Mendes, 2002; Beetz, Kotrschal, Hediger, Turner, & Uvnäs-Moberg, 2011; Headey, 1999; Headey & Grabka, 2007; Headey, Na & Zeng, 2008).

2 De relatie tussen mens en dier: It takes two to tango

Wereldwijd is er de laatste decennia in onderzoek en theorie veel aandacht voor de relatie tussen mens en dier. Meestal worden mensen door middel van zelfrapportages bevraagd over de kwaliteit van de relatie met hun dier, waarbij ervan wordt uitgegaan dat de relatie op 'hechting' is gestoeld. Er bestaan verschillende hechtingslijsten die de mate en 'soort' van gehechtheid aan het dier beogen te meten (Anderson, 2007). Daarnaast wordt ook de gehechtheid van honden aan mensen getest en wordt in onderzoek zelfs de beroemde Strange Situation Test toegepast, met honden die in plaats van mensenbaby's in de 'strange situation' worden geplaatst (Frederickson, Bennet & Marston, 2005). Dat is een situatie waarbij de baby (hond) door de moeder (baasje) in een kamer even alleen wordt achtergelaten waarna een vreemde binnenkomt. De manier waarop het kind (hond) reageert op deze scheiding van moeder (baasje) en later op de vreemde zegt iets over aard en de kwaliteit van de hechtingsrelatie. Daarbij mogen we er wellicht niet zomaar van uitgaan dat die hechting helemaal vergelijkbaar is met de band tussen een moeder en haar kind, of opvoeder en kind. Het meest opvallende aan de moeder-kindrelatie is de asymmetrie tussen het denken en de spraakvermogens van de volwassene en het kind waardoor een overeenkomst lijkt te bestaan met een mens-dierrelatie (Collis, McNicholas & Morley, 1995). Bolwby (1973; 1982; 1988) formuleert attachment als 'psychological benefits accruing to the less cognitive sophisticated individual, the child, who is attracted to the parent'. Bij mens-dierrelaties zou de asymmetrie volgens Collis et al. (1995) echter andersom zijn: de volwassene is gehecht aan het dier en de volwassene profiteert van de relatie. Hier valt tegenover te stellen dat binnen iedere relatie twee partijen profiteren en er sprake is van 'tweerichtingsverkeer': dus ook het dier profiteert van de relatie. Rynearson (1978) stelde al dat de band tussen mensen en huisdieren gebaseerd is op hun soortgelijkheid en de wederzijdse behoefte aan gehechtheidsrelaties: 'The bond between human and pets depends on their commonality as animals and their mutual need for attachment' (p. 550). In recenter onderzoek zijn er aanwijzingen gevonden dat twee hechtingsdimensies die bij kinderen kunnen voorkomen, namelijk de angstige en de vermijdende hechting, tussen dier en mens op eenzelfde manier kunnen voorkomen (Frederickson et al., 2005; Zilcha-Mano, Mikulincer, & Shaver, 2011; Zilcha-Mano, Mikulincer, & Shaver, 2012). Een ander argument is dat mensen bij het overlijden van hun geliefde huisdier soortgelijke rouwprocessen meemaken als bij het verlies van een menselijke geliefde (Quackenbusch & Glickman, 1984; Rajaram, Garrity, Stallones, & Marx, 1993; Archer & Winchester, 1994).

Dergelijke studies en uitkomsten zijn belangrijk, net als blijvende aandacht voor de precieze aard van de band tussen mens en dier. Maar evenals in de ontwikkelingspsychologie is het niet genoeg om te weten welke hechtingsstijlen er voorkomen en welke gedragskenmerken daarbij horen. Er is weer de primaire vraag, die ik ook

al eerder vandaag stelde: hoe komt een relatie tussen mens en dier überhaupt tot stand? Daar weten we eigenlijk nog maar heel erg weinig over.

Alan Fogel (1993) wees er al op dat het meeste hechtingsonderzoek bij mensen plaatsvindt als baby's al een aantal maanden oud zijn; soms zelfs pas als baby's al een beetje talig kunnen communiceren. Tegen die tijd is er echter al een relatie met de verzorger opgebouwd. Er is dan bijvoorbeeld al sprake van routines, verwachtingen en automatismen over en weer. Sterker nog, die automatismen en verwachtingen zijn al op elkaar afgestemd. Moeder en kind hebben bijvoorbeeld al een eigen manier van elkaar aankijken, van communiceren – ook als dat nog niet talig is – en van oppakken. De wijze waarop de moeder het kind oppakt of rechtop zet, hangt af van de manier waarop het kind zich laat oppakken. Meestal is de beweging tussen moeder en kind vloeiend; alsof ze samen een dans uitvoeren. Fogel liet zien dat die dans inderdaad tussen de twee wordt opgevoerd: het kind draagt net zozeer bij aan de vloeiende beweging als de moeder. Er is sprake van wederzijdse afstemming, of coregulatie, om in de termen van Fogel te blijven.

Bron: Robert Whitehead

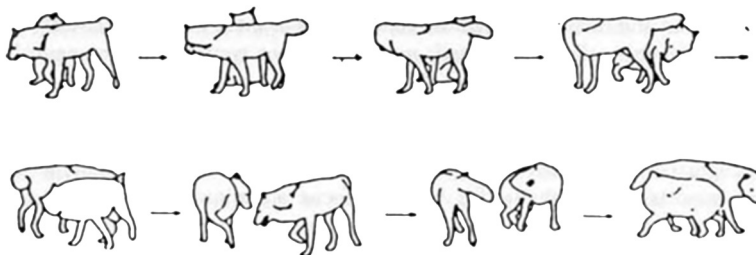
Het is belangrijk om te begrijpen hoe die allereerste gedragspatronen tussen opvoeder en kind tot stand komen. Ze vormen de basis voor alle latere interacties en daarmee de te ontwikkelen hechtingsstijlen van het kind, maar vormen ook de basis voor het theoretisch construct 'sociale steun' dat ook in de antrozoölogie veel onderzocht wordt (Enders-Slegers, 1993; 2000a; 2000b; 2006; Collis & McNicholas 1998; Hauge, Kvalem, Berget, Enders-Slegers, & Braastad, 2013).

Sociale steun is een uitwisseling van basale sociale behoeften

binnen relaties: het betreft de vervulling van basale sociale behoeften als gehechtheid (een gevoel van emotionele nabijheid), sociale integratie (ergens bij horen), bevestiging (erkenning van iemands competentie en kunde), betrouwbare relatie (zekerheid dat je op de ander kunt vertrouwen) advies en informatie, en de gelegenheid voor een ander te zorgen en verantwoordelijkheid te dragen (Weiss, 1974; Cobb, 1976; Cohen & Wills, 1985; Cutrona & Russel, 1987). Dat huisdieren in staat zijn een aantal van deze basale behoeften van mensen te vervullen, werd al eerder door mij in een onderzoek vastgesteld: vooral de behoefte aan emotionele nabijheid, de behoefte te zorgen voor een ander individu, de behoefte aan veiligheid en

het onvoorwaardelijk kunnen vertrouwen op de ander. Ervaren van sociale steun vergroot het welbevinden en de gezondheid, onafhankelijk van de aanwezigheid of afwezigheid van stress. Ten eerste heeft het gevoel dat er van je gehouden wordt invloed op je gevoel van eigenwaarde. Dit maakt dat je zelf ook deze affectie aan anderen kunt geven. Ten tweede levert het een gevoel van veiligheid op: er is altijd iemand die je zal helpen, ook in hele nare omstandigheden (Thoits, 1982). En vervullen de baasjes ook basale behoeften van hun huisdieren? In mijn onderzoek van 2000 naar invloed van huisdieren op de kwaliteit van leven van ouderen keek ik ook naar het welzijn van huisdieren en was er in alle gevallen sprake van welzijn bij het dier. Het eerder genoemde voorbeeld van aangeklede diertjes laat zien dat er soms aan de eigenheid van het dier wordt voorbijgegaan en dat dierenwelzijn niet altijd vanzelfsprekend is. Straks heb ik het ook nog over de relatie tussen huiselijk geweld en dieren mishandeling, een situatie waarin het samenleven van mens en dier problemen kent.

Fogel hanteerde een methode genaamd 'frame analysis' om de coregulatie van gedrag tussen moeder en kind te observeren. Door middel van observaties binnen zeer korte tijdintervallen wordt de gezamenlijke beweging duidelijk. Je bekijkt letterlijk de losse beeldjes van een filmopname om de beweging te analyseren. En die micro-analyse zegt iets over de richting waarin complexere gedragspatronen tussen opvoeder en kind zich ontvouwen. Fogel (1993) merkt zelf overigens al op dat een dergelijke observatieanalyse ook toegepast kan worden op de relatie tussen mens en dier, of tussen dier en dier. Bijvoorbeeld: als een wolf een andere, onbekende wolf tegenkomt zal hij met symbolisch gedrag duidelijk maken of hij toenadering wil of de ander wil vermijden. Dit betekenisvolle gedrag wordt door het andere dier herkend en daarop stemt de andere wolf zijn gedrag af. Een hondenbezitter zal deze 'coregulatie' wellicht herkennen bij zijn hond.

Wolven die hun gedrag afstemmen op elkaar

Bron: Fogel (1993)

Het idee van coregulatie sluit nauw aan bij de kennis die we als psychologen al in huis hebben omtrent patroonvorming in gedrag. Groeotypische gedragspatronen, die we vaak aanduiden als 'cultureel gedrag', vinden ook hun oorsprong in het

Bron: Google Image

wederzijds afstemmen van gedrag (Verheggen, 2005; Voestermans & Verheggen, 2007). Nieuwkomers (zoals ik hier op de OU) of kinderen op een nieuwe school brengen hun eigen gedrag in overeenstemming met dat van belangrijke anderen en dat van opvoeders. Dat is een kwestie van weten, maar vooral van oefenen en trainen. Je maakt 'beginnersfoutjes' in de omgang met de collega's. Je kent de gebruiken en de 'cultuur' van de afdeling nog niet. Dus is het belangrijk om je 'af te stemmen' op de anderen in je groep, zoals kinderen afstemmen met ouders en later met hun vriendenkring. En hoe ziet dat afstemmen eruit

tussen bijvoorbeeld een hond en zijn of haar baas? Zeggen we ook niet vaak als grap dat dieren op hun baasjes gaan lijken of omgekeerd? Zou daar niet toch ook een kern van waarheid in zitten, in ieder geval wat hun gedrag betreft?

Met het centraal stellen van wederzijdse gedragsafstemming verschuift de focus van analyse van louter cognities en propositionele kennis naar lichamelijke oriëntatie, routinevorming en zintuiglijkheid. Daarbij laten we ons natuurlijk ook inspireren door recente ontwikkelingen in de neurowetenschappen. Onderzoek van Porges (1995; 2003a; 2003b; 2007; 2009) laat bijvoorbeeld zien dat een sociale band tussen mensen primair tot stand komt via 'kijken naar de ander' en 'het aanraken van de ander'. Porges stelt dat de basis van ons sociaal gedrag biologisch verankerd is. Hij ontwikkelde de polyvagale theorie, waarin hij stelt dat emoties en gedrag van alle zoogdieren (van mensen dus ook) via het kijken naar en aanraken van de ander worden gereguleerd via verschillende 'pathways' van de nervus vagus. Een eerder ontwikkelde vertakking van de hersenzenuw activeert het autonome systeem en een later ontwikkelde vertakking activeert het systeem van emoties en sociaal gedrag.

In het recent verschenen boek van Julius, Beetz, Kotrschal, Turner, & Uvnäs-Moberg, (2013) over de hechting aan dieren wordt in een model uitgelegd dat mogelijk vanwege de stressreducerende interacties met het dier (bijvoorbeeld door lichamen contact zoals aaien) en het door deze interacties geactiveerde 'systeem van kalmering en verbondenheid' (Handlin et al., 2011), oxytocine vrijkomt, hetgeen

als verklaring voor de positieve effecten kan dienen. Oxytocine, tussen haakjes, is een hormoon en neurotransmitter, dat wordt aangemaakt bij positief onderling contact, zoals bij aankijken, aanraken, knuffelen en vrijen.

Ook het werk van Jaak Panksepp (2011) sluit hierbij aan. Hij liet zien dat emotionele arousalssystemen bij mensen en andere dieren in het 'oude' subcorticale brein zijn gelegen en dat wanneer je een dergelijk systeem activeert, het bij mensen en dieren dezelfde (emotionele gedrag) reacties veroorzaakt. Dat betekent dat er op eenzelfde wijze naar fysiologie en sociaal gedrag bij mens en dier gekeken kan worden. Opmerkelijk is ook dat uit recente onderzoeken bekend is dat honden onze gedragingen uitstekend blijken te begrijpen (Hare & Tomasello, 2005) en dat ze onze gezichtsuitdrukkingen herkennen en correct interpreteren (Horowitz, 2009). En dan heb ik het werk van Antonio Damasio (1998; 2003) over gevoelens versus emoties, of de beroemde bevindingen van Giacomo Rizzolatti (2001) en zijn team op het gebied van spiegelneuronen nog niet eens genoemd.

Wij willen proberen om al deze inzichten te verenigen in één theoretisch kader. Dat kader plaatst de biologie en de sociale wetenschappen dus niet tegenover elkaar, zoals zo vaak het geval is, maar in elkaars verlengde. We bestuderen wederzijdse gedragsafstemming tussen mens en dier, op basis van wat fysiologisch mogelijk is en wat als basis dient voor betekenisvol gedrag, inclusief sociaal gedrag. Daarbij putten we voor een belangrijk deel uit de systeemdynamische aanpak, zoals van de al eerder genoemde Fogel en van een stroming die bekend staat als enactivism. We beginnen dus niet bij cognities en betekenissen om sociale interacties te begrijpen, maar draaien het om: we beginnen bij een heel precieze analyse van sociale interacties en laten zien hoe die interacties betekenissen produceren. We denken dat het centraal stellen van wederzijdse gedragsafstemming een uitstekend startpunt is voor antrozoologisch onderzoek.

We kunnen heel precies kijken naar de gedragspatronen die dieren met hun baasjes samen ontwikkelen. Ethologie, gedragsbiologie en psychologie komen op deze manier bij elkaar. We proberen om beter te begrijpen onder welke condities goede relaties ontstaan tussen mens en dier, en onder welke condities dat minder goed of helemaal niet lukt. 'Goed' in de betekenis van goed voor mens én dier natuurlijk.

3 De huidige stand van zaken van het onderzoek

In het symposium dat aan deze oratie voorafging, hebt u al een en ander kunnen horen over wat onderzoek in de antrozoölogie zoal kan inhouden. Professor Rebecca Johnson heeft ons verteld hoe mens-dierinteracties ons actief en fit kunnen houden en kunnen bijdragen aan 'levenslange gezondheid'; dr. Andrea Beetz vertelde over de effecten van de inzet van dieren in de gezondheidszorg, in scholen, en over de onderliggende mechanismen als hechting en de werking van hormonen zoals oxytocines.

Dr. Anita Blonk presenteerde over de inzet van paarden in een traject waarbij 'probleemjongeren' powertools for living aanleren om beter toegerust te zijn voor het functioneren in de maatschappij. Daarna hebt u kunnen luisteren naar de onderzoeken die aan onze faculteit op de Open Universiteit bij antrozoölogie worden gestart: promotietrajecten van bevlogen mensen die aan de slag gaan in de gezondheidszorg. Geza Kovacs vertelde over de paard-en-hond ondersteunde psychodynamische therapie bij mensen met onder andere hechtingsproblematiek; Lonneke Schuurmans over dierondersteunde interventies bij dementerende ouderen die in een kleinschalige setting wonen; Carolien Wijker over wat honden zouden kunnen betekenen voor volwassenen met autisme; Richard Griffioen vertelde over dolfinnen en hoe die kunnen ondersteunen bij een programma ter verbetering van vaardigheden bij kinderen met het syndroom van Down en kinderen met autisme. Petra Neessen wil fundamenteel onderzoek gaan doen naar hoe de relatie tussen mens en dier tot stand komt, en welke (evolutionaire) mechanismen daar eventueel aan ten grondslag liggen. Jessica Bibbo uit de Verenigde Staten vertelde over de betekenis van katten voor ouderen.

De effecten op een rijtje

Om te beginnen noem ik de effecten op de 'general health', het je 'gezond voelen'. Bij huisdierbezitters zou een betere gezondheid worden gemeten dan bij niet huisdierbezitters (Stallones, Marx, Garrity, & Johnson, 1990). Gezondheid werd door de onderzoekers geoperationaliseerd als 'cholesterolgehalte van het bloed' en het aantal doktersbezoeken. Later heeft Headey (1999) een groot onderzoek uitgevoerd in Australië (N = 1000, leeftijd > 16 jaar) waarbij voor de meeste 'confounding variables' werd gecontroleerd: ook in dit onderzoek gingen huisdierbezitters minder vaak naar de dokter, namen ze minder medicatie en sliepen ze beter. Headey, Na en Zeng (2008) onderzochten 3000 Chinese vrouwen tussen 25 en 40 jaar oud. Deze vrouwen woonden in steden en de helft van hen was hondenbezitter. De op demografische en socio-economische kenmerken gematchte populaties van vrouwen met en zonder honden verschilden significant van elkaar op variabelen van de kwaliteit van leven. De vrouwen met hond, die meer beweging hadden en beter

sliepen, rapporteerden een betere fitheid en gezondheid, verzuimden minder vaak op het werk, bezochten minder vaak de dokter. Ook zijn er meerdere studies die aantonen dat huisdierbezit bij cardiovasculaire ziekten de gezondheid positief beïnvloedt en dat huisdierbezitters langer overleven na een hartinfarct (Friedmann, Katcher, Lynch, & Thomas, 1980; Friedmann & Thomas, 1995).

Andere effecten zijn de positieve aandacht die mensen met en door hun huisdieren kunnen ontvangen. Dieren zijn dan sociale katalysoren die contactbevorderend werken. Dat geldt niet alleen voor gezonde mensen, maar ook voor bijvoorbeeld eenzame ouderen (Enders-Slegers, 2000) en mensen met psychiatrische of fysieke problemen (Julius et al., 2013). Ik denk aan de alleenstaande ouderen in mijn onderzoek, die vertelden dat de enige gelegenheid per dag dat ze werden aangesproken was, wanneer ze met de hond wandelden. Ze bouwden daardoor ook contacten op; beter nog, bleven bewegen. In mijn eigen onderzoek met psychiatrische patiënten bleek dat wanneer ik met de patiënten de hond ging uitlaten, ze op straat over de hond werden aangesproken. Wanneer ze 'alleen' op straat liepen werden ze altijd gemeded. Ook werd in onderzoek aangetoond dat wanneer kinderen een band met een huisdier hebben, dit hun vermogen tot empathie en hun sociale competentie vergroot (Poresky & Hendrix, 1990, Daly & Morton, 2003, 2006, 2009). Andere onderzoeken toonden de afname van angst, afname van depressieve gevoelens en eenzaamheid en een toename van een goede stemming aan (Berget, Ekeberg, Pedersen, & Braastad, 2011; Colombo, Buono, Smania, Raviola, & DeLeo, 2006; Banks & Banks, 2005; Jessen, Cardielo, & Baun, 1996). Verder heeft de aanwezigheid van honden in scholen een positief effect op de leerprestaties (Gee, Harris, & Johnson, 2007; Gee, Sherlock, Bennett, & Harris, 2009; Gee, Crist, & Car, 2010; Gee, Church, & Altobelli, 2010).

Bron: Animal Buddy Programma Rotterdam

Deze opsomming van effecten is bij lange na niet volledig. De lijst van doelgroepen waarbij dierondersteunde interventies worden ingezet evenmin.

Het 'extra' van Animal Assisted Interventions (AAI)

Maar wat maakt AAI nu zo bijzonder? Wat bieden dieren in een interventie wat mensen niet willen, kunnen of mogen geven?

Veel onderzoekers vermelden de ondubbelzinnigheid en de onvoorwaardelijkheid die mensen ervaren in hun contact met gezelschapsdieren, waarmee ik vooral honden, katten, paarden en ezels bedoel (Archer, 1997). De dieren sluiten perfect aan op ons non-verbale gedrag en oordelen niet (Rew, 2000). De dieren zijn in staat (onverwerkte) emoties uit preverbale periodes in ons los te maken (Kovacs & Umbgrove, 2005) en kunnen ons motiveren en activeren. Ze kunnen ons ook vermaken en plezier schenken (Enders-Slegers, 2000).

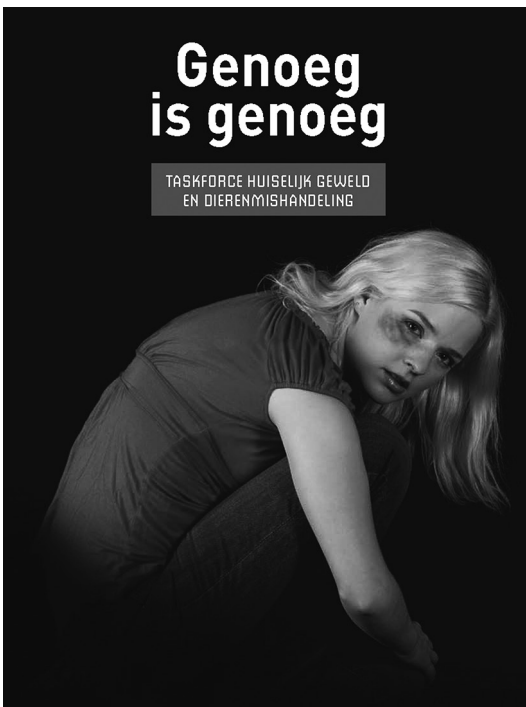
Bron: Google Image

Misschien is het wel het belangrijkste dat ze ons de mogelijkheid tot spontaan fysiek contact bieden. Een therapeut mag dit niet geven aan een cliënt (ethiek en voorschriften beroepsvereniging psychologen en andere zorgprofessionals). We weten allemaal dat lichamelijke aanraking troostend en 'verwarmend' kan werken. Daar hoeven we niet hooggeleerd voor te zijn. Maar het leidt ook wel eens tot een zaak voor het tuchtrecht.

Een ander argument is dat er in de literatuur over de effectiviteit van psycho-interventies een succesratio gevonden wordt van 40-70 procent. Een grote groep mensen is klaarblijkelijk niet gevoelig of toegankelijk voor 'gewone' psycho-interventies. Voor hen kunnen animal assisted interventions van belang zijn.

Huiselijk geweld en dierenmishandeling

Er zit echter ook nog een andere kant aan de mens-dierrelatie. Ik haalde het al even aan. Recent deed ik met collega Garnier en een aantal jaren eerder met collega Janssen onderzoek naar de relatie tussen huiselijk geweld en dierenmishandeling. Daarin werd aangetoond dat ook in Nederland (evenals in alle andere delen van de wereld) een relatie tussen huiselijk geweld en dierenmishandeling bestaat (Enders-Slegers & Janssen, 2009, Enders-Slegers, 2009; Garnier & Enders-Slegers, 2012). Deze onderzoeken maken ons duidelijk dat geweld in gezinnen vaak niet ophoudt bij de mishandeling van partner of kinderen, maar dat ook huisdieren slachtoffer kunnen zijn. Het hebben van een band met het huisdier weerhoudt de partner of het kind ervan te vluchten: het dier moet immers achtergelaten worden. Daar is geen opvang voor geregeld. Het maakt dat het kind of de partner, meestal een vrouw, chantabel is. 'Als jij niet doet wat ik zeg, als jij hier iets over aan anderen vertelt, dan gaat je hond eraan...!' In ons laatste onderzoek kwamen we helaas vele voorbeelden hiervan tegen. En dan heb ik het nog niet eens over de geestelijke mishandeling van slachtoffers, wanneer hun geliefde dier wordt gepijnigd. En denk na over de impact die dit gedrag kan hebben op de ontwikkeling van kinderen. Hoe belangrijk is het wel niet dat we aandacht hebben voor die relatie en er serieus onderzoek naar blijven doen.

Het lijkt gemakkelijker voor mensen de politie bellen wanneer de hond of kat van de burens wordt mishandeld dan wanneer het de mishandeling van een buurvrouw, buurjongetje of meisje betreft. Het enorme aantal meldingen (15.000 telefoontjes waarvan 5000 serieuze meldingen per maand bij het meldpunt dierenpolitie) maakt ons dat duidelijk. Wanneer we ons van de relatie tussen dierenmishandeling en huiselijk geweld bewust zijn en in een dergelijke situatie goed om ons heen kijken, en ook weten waar we op moeten letten, kan in voorkomende gevallen eerder worden ingegrepen en kan erger worden voorkomen.

Bron: Taskforce HG en DM

4 Wat kan de leerstoel de komende jaren bieden?

We stellen vast dat de kaders die gebruikt worden om het tot stand komen van relaties tussen mensen te beschrijven vooral gaan over de jaren waarin mensen 'talig' zijn; er is relatief weinig te vinden is over de preverbale periode van mensen waarin relaties met ouders, verzorgers (en wellicht ook met dieren) ontstaan. Dit hiaat gaan we opvullen door onderzoek uit te voeren naar het proces waarbij de niet-talige band tussen mens en dier tot stand komt. Spelen inderdaad vergelijkbare mechanismen een rol bij het tot stand komen van een band als tussen ouders en hun kinderen? Is het hechtingsconstruct, waarop ook 'sociale steun' rust, het aangewezen kader? Wat is er eventueel specifiek bij het tot stand komen van een mens-dierrelatie?

Daarnaast wil de leerstoel een bijdrage leveren aan empirisch, robuust onderzoek op het gebied van de (geestelijke) gezondheidszorg. Zowel op het gebied van de ouderenzorg, de zorg voor kinderen en volwassenen met psychische problematiek, als op het gebied van gezondheidsbevorderend en gezondheidsbestendigend gedrag gedurende de levensloop. Er is bewijs dat dierondersteunde interventies helpen, zeker, maar aan methodologisch goed opgezette studies is nog steeds een grote behoefte. Dit zal helpen om deze innovatieve methoden een reguliere plaats te geven in onze gezondheidszorg en ook om niet-effectieve interventies op te sporen. Daarnaast wil de leerstoel een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van onderwijs op het gebied van de antrozoölogie.

Een 'bijproduct' van de leerstoel zal zijn een bijdrage leveren aan de transparantie van het werkveld.

Er bestaan vele grotere en kleine organisaties, en individuen, die aangeven met animal assisted interventies bezig te zijn. Wanneer u op internet surft naar 'therapie met dieren', zult u ontelbare hits krijgen. Coaching en therapie met paarden, fysiotherapie, logopedie en revalidatie met paarden, spiegelen met honden, bezoek-dierprogramma's. Zelden worden definities eenduidig gebruikt, zelden wordt de werkwijze helder omschreven (er zijn slechts een paar uitzonderingen) waardoor er onduidelijkheid is voor zorgvragers en zorgverzekeraars. Heel veel wordt 'therapie' genoemd, terwijl er slechts in weinig gevallen sprake zal zijn van echte 'therapie' door een door de wet, op basis van opleiding en ervaring bekwaam geachte therapeut. Meestal zal het gaan om activiteiten met dieren waarbij van een 'therapeutische werking door de dierondersteunde interventie' wordt uitgegaan en waarvan de werking (nog) niet is vast komen te staan in onderzoek.

De begeleidende persoon bij AAI kan, maar hoeft geen enkele opleiding te hebben op het gebied van therapie ondersteund door dieren, of op het gebied van

therapie met mensen. Onnodig om te zeggen dat dit ongewenste situaties op kan leveren, ook al worden de activiteiten door de desbetreffende personen met de beste bedoelingen uitgevoerd. Voor de zorgvragers, zorgverleners, zorgverstrekkers, maar ook voor de dieren geen goede situatie. Het moet professioneler en transparanter!

Het probleem dat definities niet eenduidig zijn en door elkaar worden gebruikt, is nationaal en internationaal een punt van aandacht en heeft ook te maken met de wijze waarop in diverse landen de gezondheidszorg en de daarin gebruikte behandelingsmethodieken worden beschreven en juridisch zijn verankerd. De International Association of Human Animal Interaction Organization heeft zich daarover gebogen en komt juli 2014 op hun conferentie in Amsterdam met een voorstel. Ook dierenwelzijn binnen dierondersteunde interventies verdient meer aandacht. Zoals gezegd: het komt nogal eens voor dat professionals of vrijwilligers zonder speciale opleiding op het gebied van 'omgaan met dieren, dierenwelzijn, dierengedrag' hun interventies met dieren uitvoeren. De kans bestaat dat dierenwelzijn niet of te laat door hen wordt herkend. In samenwerking met docenten en studenten van hbo-instellingen zoals het van Hal Larenstein Instituut en de HAS-hogeschool in Den Bosch wordt en werd hier aandacht aan besteed via de medebegeleiding van studenten, de ontwikkeling van leergangen en van onderwijsmateriaal en wordt kennis op het gebied van diergedrag en dierenwelzijn, en hoe dierenwelzijn te bewaken bij interventies verder ontwikkeld.

En dan ons eigen onderwijs. De leerstoel beoogt vooral onderwijs te ontwikkelen binnen het 'gewone' psychologiecurriculum met accenten op het gebied van antrozoölogie. Bijvoorbeeld over hoe dierondersteunde interventies binnen de gezondheidszorg, coaching en onderwijs, doelgericht, methodisch en afgestemd op de specifieke populatie, ingezet kunnen worden. Daarnaast wil de leerstoel, de evolutionaire en biologische achtergronden, de theoretische kaders en de geschiedenis van antrozoölogie onderwijzen en daarvoor een minor en major ontwikkelen. Het is voor onze studenten nu al mogelijk om binnen antrozoölogie een bachelor thesis, master thesis of stage te doen.

In ons werk gebruiken we de internationaal afgesproken overkoepelende term 'dierondersteunde interventie', AAI (Animal Assisted Intervention) (Kruger & Serpell, 2010) en bedoelen daarmee animal assisted therapy; animal assisted education/pedagogy; animal assisted coaching of animal assisted activity. Een duidelijke omschrijving van deze begrippen vindt u op de website van AAIZOO als volgt:

- dierondersteunde therapie: doelgerichte interventie door professional: bijvoorbeeld psycholoog, psychotherapeut, psychiater, arts, logopedist, fysiotherapeut (BIG-geregistreerd)
- dierondersteunde begeleiding: doelgerichte interventie door professionals in de jeugdzorg, ouderenzorg, (ortho)pedagogie, coaches, enzovoorts

- dierondersteunde educatie: doelgerichte interventie door remedial teacher, (ortho)pedagoog, enzovoorts
- dierondersteunde activiteiten: ter verbetering van kwaliteit van leven, niet doelgericht, meestal door vrijwilligers.

Een volgende uitdaging is dat er in het veld onduidelijkheid is over hoe de interventies uitgevoerd worden: er zijn nauwelijks protocollen en geen kennis over best practices. Ook dit geldt als internationaal aandachtspunt en ook hierbij zal men te maken krijgen met nationale regel- en wetgeving.

Voor onderzoekers is het belangrijk dat de interventie helder en eenduidig omschreven wordt en dat er een goede samenwerking is met de professionals in het werkveld. Het is nodig om inzicht te krijgen bij welke populaties en problematiek welke dierondersteunde interventies op welke wijze het beste kunnen worden ingezet. De leerstoel werkt samen met IAHAIO om een globale databank te realiseren van waaruit onderzoekers uit de gehele wereld data leveren en kunnen opvragen.

Het is de zorgverzekeraars en de hulpverlenende instellingen op dit moment niet kwalijk te nemen dat ze een sceptische en afwachtende houding aannemen wanneer het om 'animal assisted-interventies' gaat. Te veel onduidelijkheid over de kwaliteit en de aard van het gebodene. Gelukkig hebben vele grotere en kleinere organisaties zich aangesloten bij AAIZOO en werkt men er samen hard aan professionalisering. Deze leerstoel is er een voorbeeld van. Ik verwacht dat de attitude van zorgverzekeraars en instellingen snel zal veranderen, gezien de 'gezondheids-, tijds- en financiële winst' die er met deze interventies te behalen valt. Onderzoek van Headey (1999), al eerder genoemd, berekende een potentiële besparing van 988 miljoen (2,7 procent) van de Australische uitgaven aan de gezondheidszorg door huisdierbezit. In een latere studie (Headey & Grabka, 2007) werd uitgerekend met welk bedrag de gezondheidszorg zou stijgen wanneer huisdieren zouden worden uitgebannen in Duitsland. De ratio huisdierbezit is in Duitsland veel lager dan hier. Hij berekende dat er 5.59 miljard euro meer zou moeten worden uitgegeven aan gezondheidszorgkosten. Dit waren correlatieve studies, maar causaal verband kon worden aangetoond bij de al eerder genoemde studie bij Chinese vrouwen in 2008. In China was het namelijk niet eerder toegestaan om in steden huisdieren te houden.

Zoals ik al heb betoogd, is professionalisering van het veld hard nodig. Kwaliteitseisen in de uitvoering van het werk en voor de uitvoerders van het werk dienen te worden vastgesteld.

Daarnaast is een attitudeverandering nodig, ook in verzorgingstehuizen, verpleeginstellingen en psychiatrische instellingen als het gaat om het meenemen of 'hebben' van dieren. Natuurlijk is het niet de bedoeling om een hele kinderboerderij

mee te nemen wanneer men wordt opgenomen. Maar daar waar er mogelijkheden zijn, moeten die worden benut, in het belang van de patiënt. Ook het belang van het dier moet daarbij overwogen worden en het welzijn geborgd. Het is goed mensen zo veel mogelijk de regie te laten hebben. Wanneer zij van dieren houden is het een groot gemis en verdriet wanneer zij hun huisdier in financieel slechte situaties, in psychisch moeilijke tijden of in de allerlaatste levensfase moeten missen. Terwijl het hen helpt de stress van alledag te verminderen en dus gezond te blijven of hen motiveert weer gezond te worden.

Tot slot

Nogmaals de redenen waarom ik vanuit de leerstoel zo actief wil zijn.

Animal assisted interventies hebben grote mogelijkheden voor de diverse gezondheidszorgsectoren, zowel in de zin van care (welzijn, kwaliteit van leven) als in de zin van cure.

Het is belangrijk er meer bekendheid aan te geven, maar ook om het 'kaf van het koren' te scheiden. Daarmee bedoel ik dat we moeten onderzoeken wat wel en wat niet werkt.

We moeten zicht krijgen op de fundamentele processen die er plaatsvinden wanneer er een band wel of niet ontstaat tussen mens en dier.

Dankwoord

Mevrouw de Rector, dierbare collega's, lieve vrienden en familie.

Mijn verhaal is aan het einde gekomen. Ik heb u verteld wat de plannen voor de komende jaren zijn en ik spreek mijn grote dankbaarheid uit voor het feit dat het zover heeft mogen komen. Mede door uw steun mag ik in deze functie op dit veld aan de slag: op de een of andere wijze hebt u bijgedragen aan het ontstaan en het vestigen van deze leerstoel.

Allereerst mijn hartelijke dank aan u mevrouw de rector, aan onze decaan René van Hezewijk en aan het College van Bestuur van deze Universiteit voor het in mij gestelde vertrouwen. Om op een zo nieuw vakgebied een bijzondere leerstoel te vestigen vereist lef en visie.

Dankbaar ben ik de Stichting AAZOO, Animal Assisted Interventions in Zorg, Onderzoek en Onderwijs, haar begunstigers en haar bestuur, die deze leerstoel hebben ingesteld. In het bijzonder de voorzitter Ellen Greve. Ellen, je hebt je enorm beijverd om de leerstoel te realiseren en voor het veld antrozoölogie betekent het een flinke stap voorwaarts.

Veel dank ben ik verschuldigd aan mijn 'oude' faculteit aan de Universiteit Utrecht. Meer dan twintig jaar heb ik er met veel plezier gewerkt. Ik ben er gevormd. Door mijn studenten, door mijn zeer gewaardeerde collega's maar vooral door mijn toenmalige 'baas' en hoogleraar Maarten van Son, die me steeds wist te stimuleren en te inspireren. Maarten, ontzettend bedankt. Ik denk terug aan vele mooie jaren van samenwerking met slimme, creatieve en vooral aardige mensen.

En dan dank aan mijn 'nieuwe' collega's! Zij doen niet onder voor mijn 'oude collega's'. Ik voel me erg welkom in Heerlen, werd hartelijk ontvangen. Het samenwerken is heel plezierig. Ik wil in het bijzonder Theo en Jannes noemen, mijn 'partners in crime' bij de leerstoel en Tilly, mijn buurvrouw op de gang.

Sandra, Annette en Jan wil ik bedanken voor hun ondersteuning bij de redactie en vormgeving van mijn oratie. Top! En natuurlijk Monique, die me met raad en daad heeft bijgestaan bij de voorbereidingen van deze dag.

Ook wil ik alle organisaties en hogescholen waar ik bij betrokken ben en waar ik mee samenwerk, hartelijk danken voor alle aandacht en inspiratie.

Mijn vrienden, die me door dik en dun steunden en in me geloofden: hartelijk dank voor alles.

En dan mijn lieve familie. Mijn broers en zussen en verdere familie en schoonfamilie. Van heinde en ver zijn jullie gekomen, zeer gewaardeerd. Het is vandaag de ver-

jaardag van onze al lang geleden overleden moeder. Een mooi moment om haar te gedenken; 6 december was voor ons sowieso al jarenlang een feestdag. En zo jammer dat pa dit niet meer mee kan maken. Zou hij eindelijk eens trots geweest zijn.

Mijn man en kinderen, schoonkinderen en kleinkind: jullie zijn waarvoor ik leef. Ik hou van jullie en ik ben super trots op jullie. Jullie zijn geweldige mensen! Ik hoop dat we nog heel erg lang bij elkaar mogen zijn. Dank jullie voor alle steun! Ik heb gezegd.

Literatuur

- Allen, K. M., Blascovich, J., & Mendes, W.B. (2002). Cardiovascular Reactivity and the Presence of Pets, Friends, and Spouses: The Truth about Cats and Dogs. *Psychosomatic Medicine*, 64, 727-739.
- Anderson, D., (2007). *Assessing the Human-Animal Bond. A Compendium of Actual Measures Purdue University Press. Series: New Direction in the Human-Animal Bond.* Alan Beck, Series Editor.
- Archer, J., & Winchester, G. (1994). Bereavement following the death of a pet, *British Journal of Psychology*, 85, 259-271.
- Archer, J. (1997). Why do people love their pets? *Evolution and human behavior*, 18, 237-259.
- Banks, M. R., & Banks, W. A. (2005). The effects of group and individual animal-assisted therapy on loneliness in residents of long-term care facilities. *Anthrozoös*, 18, 396-408.
- Beetz, A., Kotrschal, K., Hediger, K., Turner, D., & Uvnäs-Moberg, K. (2011). The effect of a real dog, toy dog and friendly person on insecurely attached children during a stressful task: an exploratory study. *Anthrozoös* 24, 349-368.
- Berget, B. Ekeberg, O., Pedersen, I., & Braastad, B., (2011). Animal Assisted Therapy with farm animals for persons with psychiatric disorders: effects on anxiety and depression. A randomized controlled trial. *Occupational Therapy in Mental Health*, 7, 201-212.
- Berget, B., Pedersen, I., Enders-Slegers, M.J., Beetz, A., Scholl, S., & Kovacs, G. (2013). Benefits of animal-assisted interventions for different target groups in a Green care context. Chapter 6 in: C. Gallis, (ed.) *Green Care: for Human Therapy, Social Innovation, Rural Economy and Education.* Hauppauge NY: Nova Science Publishers, Inc.
- Bodson, L. (2000). Motivations for pet-keeping in Ancient Greece and Rome: a preliminary survey. In A. Podberscek, E.S. Paul & J.A. Serpell, (Eds.) *Companion animals and Us: Exploring the relationships between people and pets*, pp. 42-60. Cambridge UK: Cambridge University Press.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss. Separation: Anxiety and anger* (Vol. 2). New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss: Attachment* (Vol. 1, 2nd ed.). New York: Basic Books (Original ed. 1969).
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Clinical applications of attachment theory.* London: Routledge.
- Bruin, S.R., de Oosting, S.J., Enders-Slegers, M.J., Schols, J.M.G.A., & Zijpp, A.J., van der, (2006). *Effect of green care farms on quality of life of demented elderly*, Wageningen, University and Research Center Publications.
- Bruin, S.R. de Oosting, S.J., Enders-Slegers, J.M.P., Zijpp, A.J. van der, & Schols, J.M.G.A. (2008). Effect dagverzorging op zorgboerderijen op dementerende ouderen, *Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie*, Congresbijlage 9e Nationaal Congres van de Nederlandse Vereniging voor Gerontologie "Langer leven in de Nederlandse samenleving: De nationale uitdaging", 39, p. 10.
- Bruin, S.R. de Oosting, S.J, Tobi, H., Steenstra, F.A., Enders-Slegers, M.J., Zijpp A.J. van der, & Schols J.M.G.A. (2009). Effects of green care farms on elderly people with dementia, *The Journal of Nutrition, Health & Aging*, Abstract book of 19th IAGG World Congress of Gerontology and Geriatrics, 5-9 July, Paris, France, p. 346.
- Bruin, S.R. de Oosting, S.J., Enders-Slegers, M.J., & Schols, J.M.G.A. (2011). Farming for Health. Exploring the benefits of green care farms for dementia patients in the Netherlands. *Fresh air on my face*, Gilliard, J. and Marshall, M. (eds.) Jessica Kingsley Publishers: London and Philadelphia. pp. 71-84.
- Bruin, S.R. de Oosting, S.J., Tobi, H., Enders-Slegers, J.M.P., Zijpp, A.J. van der, & Schols, J.M.G.A. (2012) Comparing day care at green care farms and at regular day care facilities with regard to their effects on functional performance. *Dementia: the International Journal of Social Research and Practice*, 9 (4) pp. 503-519.
- Chomel, B.B., Sun, B. (2011). Zoonoses in the bedroom. *Emerging Infectious Diseases*. 17, 167-172.
- Clutton-Brock, J. (1995). Origins of the dog: domestication and early history. In Serpell, J. (Ed.), *The domestic dog*, pp. 7-20. Cambridge: University Press.
- Cobb, S. (1976). Social support as moderator of life stress. *Psychosomatic Medicine* 38, 300-14.

- Cohen, S., & Wills, T.A. (1985). Stress, social support and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98, 310-57.
- Collis, G.M., McNicholas, J., & Morley, I. (1995). *Health benefits of pet ownership: Attachment versus psychological support*. Paper presented at the 7th International Conference on Human-Animal Interactions: Animals, Health and the Quality of Life. Geneva.
- Collis, G.M., & McNicholas, J. (1998). A Theoretical Basis for Health Benefits of Pet Ownership. In C.C. Wilson & D.C. Turner (Eds.). *Companion Animals in Human Health*, pp. 105-122. Thousands Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- Colombo, G., Buono, M.D., Smania, K., Raviola, R., & DeLeo, D. (2006). Pet therapy and institutionalized elderly: a study on 144 cognitively unimpaired subjects. *Archives of Gerontology And Geriatrics* 42, 207-216.
- Cutrona, C.E., & Russel, D.W. (1987). The provisions of social relationships and adaptation to stress. *Advances in Personal Relationships*, 1, 37-67.
- Daly, B., & Morton, L.L. (2003). Children with pets do not show higher empathy: a challenge to current views. *Anthrozoös*, 16, 298-314.
- Daly, B., & Morton, L.L. (2006). An investigation of human-animal interactions and empathy as related to pet preference, ownership, attachment, and attitudes in children. *Anthrozoös*, 19, 113-127.
- Daly, B., & Morton, L.L. (2009). Empathic differences in adults as a function of childhood and adult pet ownership and pet type. *Anthrozoös*, 22, 371-382.
- Damasio, A.R. (1998). *De vergissing van Descartes*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Damasio, A.R. (2003). *Het gelijk van Spinoza. Vreugde, verdriet en het voelende brein*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Darwin, C.R. (1859). *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*. London: Murray.
- Dogstrust, <http://www.dogstrust.org.uk/az/h/hopeproject>, website 29-10-2013.
- Druzhkova, A.S., Thalmann, O., Trifonov, V.A., Leonard, J.A., & Vorobieva, N.V. (2013) Ancient DNA Analysis Affirms the Canid from Altai as a Primitive Dog. *PLoS ONE* 8(3).
- Enders-Slegers, M.J. (1993). Investigation of the meaning for the elderly of a relationship with companion animals. In E.K. Hicks (Ed) *Science and the Human-Animal Relationship*.
- Enders-Slegers, J.M.P. (2000a). *Een leven lang goed gezelschap. Empirisch onderzoek naar de betekenis van gezelschapsdieren voor de kwaliteit van leven van ouderen* (Proefschrift University Utrecht, ISBN 90-393-2550-2).
- Enders-Slegers, M.J. (2000b). The meaning of companion animals: Qualitative analysis of the life histories of elderly cat and dog owners. In E.S. Podberscek, J.A. Paul, & J.A. Serpell (Eds.), *Companion animals and us: Exploring the relationships between people and pets* (pp. 209-236). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Enders-Slegers, M.J. (2006). Alleen, maar niet eenzaam. De rol van gezelschapsdieren in het leven van ouderen. *Geron, tijdschrift over ouder worden & maatschappij*, 8(2), pp. 36-40.
- Enders-Slegers, M.J. (2008). Therapeutic farming or therapy on a farm? In J. Dessein (Ed.) *Proceedings of the Community of Practice, Farming for Health*. Ghent, Belgium, pp. 37-45; ISBN 978 90 81100762.
- Enders-Slegers, M.J. (2008). Een beestenboel in de Nederlandse zorg- en verpleeginstellingen? Ervaringen en onderzoeksresultaten met dieren in de zorg in Nederland. *Denkbeeld, tijdschrift voor psychogeriatric*. Juni 2008, pp. 28-33.
- Enders-Slegers, & M.J., Janssen, M.A., 2009. *Cirkel van geweld. Verbanden tussen dierenmishandeling en huiselijk geweld*, Amsterdam, Stichting Dierzijn. ISBN 978-90-813905.
- Enders-Slegers, M.J. Dierenmishandeling: een signaal voor huiselijk geweld? (2009) *Justitiële verkenningen*, 35(7), pp. 53-68.
- Feiten & Cijfers Gezelschapsdierensector 2011 - Wageningen UR <http://edepot.wur.nl/186568>). Website 27-10-2013.
- Fogel, A. (1993) *Developing through Relationships. Origins of communication, self, and culture*. Hemel Hempstead, UK: Harvester Wheatsheaf.

- Frederickson, J., Bennett, P. C., & Marston, L.C. (2005). *Characterizing attachment behaviors in dogs using the Strange Situation Test*. In the proceedings of the 4th International Working Dog Breeding Conference, 23-27 Jan, 2005 (pp. 71-75). Melbourne, Australia: International Working Dog Breeders Association.
- Friedmann, E., Katcher, A.H., Lynch, J.J., & Thomas, S.A. (1980). Animal companions and one-year survival of patients after discharge from a coronary care unit. *Public Health Reports*, 95,307-12.
- Friedmann, E., & Thomas, S.A. (1995). Pet ownership, social support, and one-year survival after acute myocardial infarction in the Cardiac Arrhythmia Suppression Trial (CAST). *American Journal of Cardiology*, 76, 1213-7.
- Garnier, W., & Enders-Slegers, M.J. (2012). *Huiselijk geweld en dierenmishandeling in Nederland. Een verkennend onderzoek naar de relatie tussen huiselijk geweld en dierenmishandeling onder vrouwelijke slachtoffers van huiselijk geweld*. Zwolle: Kadera, aanpak huiselijk geweld.
- Gee, N.R., Church, M. T., & Altobelli, C.L. (2010a). Preschoolers make fewer errors on an object categorization task in the presence of a dog. *Anthrozoös*, 23, 223-230. doi: 10.2752/175303710X12750451258896.
- Gee, N.R., Crist, E.N., & Carr, D.N. (2010b). Preschool children require fewer instructional prompts to perform a memory task in the presence of a dog. *Anthrozoös*, 23, 173-184. doi: 10.2752/175303710X12750451258896.
- Gee, N.R., Harris, S.L., & Johnson, K.L. (2007). The role of therapy dogs in speed and accuracy to complete motor skill tasks for preschool children. *Anthrozoös* 20, 375-386. doi: 10.2752/089279307X245509.
- Gee, N.R., Sherlock, T.R., Bennett, E.A., & Harris S.L. (2009). Preschoolers' adherence to instruction as a function of presence of a dog and motor skill task. *Anthrozoös* 22, 267-276. doi: 10.2752/175303709X457603.
- Germonpré, M., Sablin, M.V., Stevens, R.E., Hedges, R.E.M., & Hofreiter, M., (2009). Fossil dogs and wolves from Palaeolithic sites in Belgium, the Ukraine and Russia: osteometry, ancient DNA and stable isotopes. *Journal of Archaeological Science* 36, 473-490.
- Griffiths, P.E., & Gray, R.D. (2004). The developmental systems perspective: organism-environment systems as units of evolution. In K. Preston & M. Pigliucci (Eds.), *The Evolutionary Biology of Complex Phenotypes*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Handlin, L., Hydbring-Sandberg, E., Nilsson, A., Ejdebäck, M., Jansson, A., & Uvnäs-Moberg, K. (2011). Short-term interaction between dogs and their owners – effects on oxytocin, cortisol, insulin and heart rate – an exploratory study. *Anthrozoös* 24, 301-316. Doi: 10.2752/175303711X13045914865385.
- Hare, M., & Tomasello, M. (2005). Human-like social skills in dogs? *Trends in Cognitive Sciences*, 9, 440-444.
- HAS Kennistransfer (2011). *Feiten & Cijfers: gezelschapsdierensector 2011* (2e druk). Den Bosch: Hogeschool HAS.
- Hauge, H., Kvalem, I.L., Berget, B., Enders-Slegers, M.J., & Braastad, B. (2013). Equine-assisted activities and the impact on perceived social support, self-esteem and self-efficacy among adolescents - an intervention study. *International Journal of Adolescence and Youth*. DOI: 10.1080/02673843.2013.779587.
- Headey, B. (1999). Health benefits and health cost savings due to pets: preliminary estimates from an Australian national survey. *Social Indicators Research* 47, 233-243.
- Headey, B., & Grabka, M.M. (2007). Pets and human health in Germany and Australia: national longitudinal results. *Social Indicators Research* 80, 297-311. Doi: 10.1007/s11205-005-5072-z.]
- Headey, B., Na, F., Zheng, R. (2008). Pet dogs benefit owners' health: a "natural experiment" in China. *Social Indicators Research* 84, 481-493. Doi: 10.1007/s11205-007-9142-2.
- Herzog, H., (2010). *Some we love, some we hate, some we eat*. New York, HarperCollins Publishers, ISBN 978-0-06-173086-3.
- Horowitz, A. 2009. Disambiguating the "guilty look": salient prompts to a familiar dog behaviour. *Behavioural Processes*, 81(3), 447-52. Doi: 10.1016/j.beproc.2009.03.014.

- Jessen, J., Cardielo, F., & Baun, M.M. (1996). Avian companionship in alleviation of depression, loneliness, and low morale of older adults in skilled rehabilitation units. *Psychological Reports*, 78, 21-22.
- Julius, H., Beetz, A., Kotrschal, K., Turner, D., & Uvnäs-Moberg, K. (2013). *Attachment to Pets*. New York: Hogrefe.
- Kovacs, G., & Umbgrove, I. (2005). Het inzetten van het paard als metafoer en overdrachtsfenomeen in de psychotherapie, een paardenmiddel? *Kinder en Jeugdpsychiatrie*, 32, (4).
- Kruger, K.A., & Serpell, A. (2010). Animal-Assisted Interventions in mental health. In Handbook on Animal-Assisted Therapy. Theoretical Foundations and Guidelines for Practice. Third Edition, A.H. Fine, (Ed.), pp. 33-48, ISBN 978-0-12-381453-1, San Diego: Academic Press.
- Oyama, S., Griffiths, P.E., & Gray, R.D, (Eds.). (2001). *Cycles of Contingency: Developmental Systems and Evolution*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Panksepp, J. (2011). The basic emotional circuits of mammalian brains: do animals have affective lives? *Neuroscience & Behavioural Reviews*, 35, 9, 1791-1804.
- Poresky, R.H. & Hendrix, C. (1990). Differential effects of pet presence and pet-bonding on young children. *Psychological Reports* 67, 51-54
- Porges, S.W. (1995). *Orienting in a defensive world: mammalian modifications of our evolutionary heritage. A polyvagal theory. Psychophysiology* 32, 301-318. Doi: 10.1111/j.1469-8986.1995.tb01213.x.
- Porges, S.W.(2003a). The Polyvagal Theory: Phylogenetic contributions to social behavior. *Physiology and Behavior*, 79, 503-513.
- Porges, S.W. (2003b). Social engagement and attachment: A phylogenetic perspective. *Roots of Mental illness in Children, Annals of the New York Academy of Sciences*, 1008, 31-47.
- Porges, S.W. (2007). The polyvagal perspective. *Biological Psychology* 74, 116-143. doi: 10.1016/j.biopsycho.2006.08.007.
- Porges, S. W. (2009). "Reciprocal influences between body and brain in the perception and expression of affect: a polyvagal perspective". In D. Fosha, DJ Siegel & M.F. Solomon (Eds.). *The Healing Power of Emotion: Affective Neuroscience, Development, Clinical Practice*, New York: Norton, 27-54.
- Quackenbusch, J.E., & Glickman, L. (1984). Helping people adjust to the death of a pet. *Health and Social Work*, 9, 42-48.
- Rajaram, S.S., Garrity, T.F. Stallones, L., & Marx, M.B. (1993). Bereavement – loss of a pet and loss of a human. *Anthrozoös*, 6, 8-16.
- Rew, L. (2000). Friends and pets as companions: Strategies for coping with loneliness among homeless youth. *Journal of child and adolescent psychiatric nursing*, 2000 - Wiley Online Library.
- Rizolatti, G., Fogassi, L., & Gallese, V. (2001). Neurophysiological mechanisms underlying the understanding and imitation of action. *Nature Reviews Neuroscience*, 2, 661-670.
- Rynearson, E.K. (1978). Humans and Pets and Attachment. *British Journal of Psychiatry*, 133, 550-5.
- Savolainen, P., Zhang, Y., Luo, J., Lundeberg, J., & Leitner, T. (2002) "Genetic Evidence for an East Asian Origin of Domestic Dogs". *Science* 298 (5598), 1610-1613.
- Serpell, J. (Ed.) (1995). *The domestic dog: Its evolution, behavior and interactions with people*. Cambridge, UK: Cambridge University Press
- Stallones, L., Marx, M.B., Garrity, T.F., & Johnson, T.P. (1990). Pet ownership and attachment in relation to the health of U.S. adults, 21 to 64 years of age. *Anthrozoös*, 4, 100-112.
- Thoits, P.A. (1982). Conceptual, methodological and theoretical problems in studying social support as a buffer against life stress. *Journal of Health and Social Behaviour*, 23, 145.
- Valen, L. van. (1973). A new evolutionary law, *Evolutionary Theory* 1, 1-30.
- Verheggen, Th (2005). *Culture Alt Delete. On the Misperception of Culture in Psychology*. Dissertatie, Open Universiteit.
- Voestermans, P.P.L.A., & Verheggen, Th. (2007). *Cultuur & Lichaam. Een Cultuurpsychologisch Perspectief op Patronen in Gedrag*. Oxford, UK: Blackwell.
- Vijf vrijheden van Brambell, Farm Animal Welfare Council, <http://www.fawc.org.uk/freedoms.htm>. Website 29-10-2013.

- Weiss, R.S. (1974). The provisions of social relationships. In Z. Rubin (Ed.) *Doing unto others*, pp. 17-26. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Zilcha-Mano, S., Mikulincer, M., & Shaver, P.R. (2011). An attachment perspective on Human-pet relationships: Conceptualization and assessment of pet attachment orientations. *Journal of Research in Personality*, 45(4), 345-357.
- Zilcha-Mano, S. Mikulincer, M., Shaver, P.R. (2012). Pets as safe havens and secure bases: The moderating role of pet attachment orientations, *Journal of Research in Personality*, 46 , 571-580.

